

**ПРИНЦИП НЕПРИПУСТИМОСТІ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ
ЯК ОДНА З НОВЕЛ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА**

У статті аналізуються зміни в цивільному процесуальному законодавстві у зв'язку з нормативним закріпленням принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами, дається визначення поняття «зловживання процесуальними правами», наводяться характерні ознаки таких дій, окреслюються дії, які можуть бути кваліфіковані судом як зловживання учасниками справи та їх представниками своїми процесуальними правами, досліджуються практичні проблеми, які виникають у зв'язку із запровадженням механізму протидії зловживанням процесуальними правами, та шляхи їх вирішення.

Ключові слова: *цивільне судочинство, принципи цивільного судочинства, учасники справи, принцип неприпустимості зловживання процесуальними правами.*

В данной статье анализируются изменения в гражданском процессуальном законодательстве в связи с нормативным закреплением принципа недопустимости злоупотребления процессуальными правами, дается определение понятия «злоупотребление процессуальными правами», приводятся характерные признаки действий, определяются действия, которые могут быть квалифицированы судом как злоупотребление участниками дела и их представителями своими процессуальными правами, исследуются практические проблемы, возникающие в связи с введением механизма противодействия злоупотреблениям процессуальными правами, и пути их решения.

Ключевые слова: *гражданское судопроизводство, принципы гражданского судопроизводства, участники дела, принцип недопустимости злоупотребления процессуальными правами.*

This article analyzes changes in civil procedural law in connection with the normative consolidation of the principle of inadmissibility of abuse of procedural rights, defines the concept “abuse of procedural rights”, main features of such actions, outlines actions that can be qualified by the court as abuse of procedural rights, investigates the practical problems that arise in connection with the introduction of a mechanism in Civil Procedural Code to counteract the abuse of procedural right and finds ways of to solve this problems.

Key words: *civil justice, principles of civil justice, participants of case, principle of inadmissibility of abuse of procedural rights.*

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження зумовлена ухваленням Верховною Радою України Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства та інших нормативно-правових актів» 3 жовтня 2017 р. Даним Законом серед основних засад цивільного судочинства, визначених у ч. 3 ст. 2 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), закріплено принцип неприпустимості зловживання процесуальними правами [3]. Зазначена новела зумовила низку інших змін і гарантій для учасників цивільного процесу, які становлять особливий науковий і практичний інтерес.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати зміни в цивільному процесуальному законодавстві у зв'язку з нормативним закріпленням принципу неприпустимості зловживання

процесуальними правами, визначити поняття «зловживання процесуальними правами», характерні ознаки, дії, які можуть бути визнані судом як зловживання учасниками справи та їх представниками своїми процесуальними правами, дослідити практичні проблеми, які виникають у зв'язку із запровадженням механізму протидії зловживання процесуальними правами, та шляхи їх вирішення.

Результати дослідження. Невід'ємним конституційним правом кожного є право на судовий захист своїх законних прав та інтересів. У ст. 12 ЦПК України встановлено, що учасники справи мають рівні права щодо здійснення всіх процесуальних прав та обов'язків, передбачених законом. У ст. 44 ЦПК України визначено, що учасники судового процесу та їх представники повинні добросовісно користуватися процесуальними правами. Загалом добросовісність – це властивість, що передбачає чесне, старанне і сумлінне виконання своїх обов'язків за належного і сумлінного здійснення наданих прав. Невиконання особою, яка бере участь у справі, обов'язку добросовісно здійснювати свої процесуальні права має кваліфікуватися як зловживання ними [9; 12]. Зловживання процесуальними правами не допускається, оскільки є доволі негативним явищем, яке суперечить основним засадам цивільного судочинства, а саме справедливому, неупередженому та своєчасному розгляду і вирішенню цивільних справ із метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Так, зокрема, до наслідків зловживань учасниками справи та їх представниками своїми процесуальними правами можна віднести підвищену навантаженість суду та затягування процесу розгляду справи, і, як наслідок, порушення принципу розумності строків вирішення справи. Варто погодитися з думкою Н.О. Чечіної про те, що добросовісна поведінка кожної сторони в процесі забезпечує нормальну діяльність суду і всіх осіб, які беруть участь у справі, надає змогу встановити об'єктивну істину в кожній справі і водночас є гарантією реалізації процесуальних прав другою стороною, забезпечує правильний і швидкий розгляд справи [7; 32]. Соціальна небезпека зловживання процесуальними правами полягає в тому, що загалом дії особи вчиняються в межах правового поля, а насправді такими діями завдається шкода інтересам правосуддя та інтересам учасників цивільного судочинства [5; 4]. Зловживання процесуальними правами загалом суперечить завданню цивільного судочинства, визначеному в ст. 2 ЦПК України, яке полягає в справедливому, неупередженому і, що дуже важливо, своєчасному розгляді і вирішенні цивільних справ, оскільки дії учасника справи, який зловживає процесуальними правами, унеможливають виконання завдань цивільного судочинства. І хоча вимоги щодо правильного, справедливого і своєчасного розгляду і вирішення справ ставляться не до учасників справи, а до суду, на учасників справи покладається обов'язок не перешкоджати виконанню даних завдань.

У ст. 17 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. зловживання правом визначається як діяльність або дії, спрямовані на скасування прав і свобод, визначених у Конвенції, або на їх обмеження в більшому обсязі, ніж це передбачено в Конвенції [1]. В Україні на законодавчому рівні не визначено поняття «зловживання процесуальними правами». Якщо ж звернутися до наукових праць вчених-процесуалістів із даного питання, то можна знайти такі підходи до розуміння зловживання процесуальними правами. А.В. Юдін визначає зловживання процесуальним правом як нічим не обмежену можливість порушення цивільних процесуальних прав, а як приклад такої поведінки вказує пред'явлення завідомо безпідставних позовів, оскарження судових рішень за цілковитого усвідомлення їхньої правильності, порушення перед судом безцільних клопотань із метою затягування процесу [5]. Д.Д. Луспенник зазначає, що зловживання процесуальними правами зазвичай розуміють не як порушення судових актів, а як односторонні недобросовісні дії сторін, наприклад, подання необґрунтованих клопотань, заяв тощо [4, с. 151]. І.О. Журба в розкритті терміна «зловживання процесуальними правами» виходить із того, що особа може перевищувати надані їй законодавцем повноваження для досягнення своєї мети. В основі зловживання лежить саме свідоме їх перевищення особою, яка бере участь у справі [6, с. 103].

На нашу думку, основою зловживання процесуальними правами є умисна, свідомо діяльність учасника справи чи його представника, спрямована на затягування процесу чи на інші наслідки, які унеможливають здійснення судочинства в порядку, встановленому нормами цивільного процесуального законодавства. Умисел є важливою ознакою, оскільки здебільшого зловживання правами здійснюється цілеспрямовано, щоб затягнути розгляд справи шляхом неподання або приховування доказів, заявлення клопотань про проведення безпідставних додаткових експертиз чи клопотань про відкладення розгляду справи тощо.

Можна виокремити такі ознаки зловживання процесуальними правами: 1) належне особі суб'єктивне процесуальне право здійснюється всупереч його призначенню; 2) відсутня реальна

підстава для дій, що виконуються; 3) цим діям властива певна штучність; 4) неприродність виявляється, наприклад, у непослідовній і суперечливій позиції в справі, що з урахуванням інших обставин може зумовити висновок суду про допущене особою зловживання [5, с. 11].

Отже, зловживання процесуальними правами необхідно розуміти як особливу форму цивільного процесуального правопорушення, яке полягає в умисних недобросовісних діях учасників процесу, що супроводжується порушенням умов реалізації суб'єктивних процесуальних прав, здійснюється з метою обмеження можливості реалізації прав іншими учасниками процесу, перешкоджання діяльності суду із правильного, справедливого і своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ, наслідком таких зловживань є можливість суду застосувати заходи процесуального примусу до порушника.

Можна цілком погодитися з позицією Д.Д. Луспенника, який зазначає, що складність визначення зловживання процесуальними правами полягає і в тому, що суд повинен у кожному конкретному випадку визначити межу між добросовісним використанням своїх процесуальних прав і зловживанням ними. Недобросовісність у реалізації свого права – оціночна категорія. Але водночас суд повинен оцінювати правову ситуацію в справі, а не ставлення сторін до спору і процедури судочинства.

На нашу думку, проблемним питанням є порядок виявлення та встановлення таких зловживань, а також порядок накладення санкцій за такі дії, оскільки можна припустити, що такі зловживання можуть бути двох видів:

- 1) умисні, тобто особа усвідомлює, що порушує вимоги закону для затягування процесу;
- 2) пов'язані з юридичною необізнаністю учасників процесу.

У першому разі зловживання процесуальними правами можна розглядати як обман, спробу ввести суд і учасників справи в оману [8, с. 111]. Постає проблема, яким чином і хто саме має встановлювати та доводити свідому недобросовісність у діях учасника процесу, встановлювати цілі та мотиви особи в разі вчинення нібито правомірних процесуальних дій. Варто зазначити, що в цивільному судочинстві діє презумпція добросовісності осіб, які реалізують свої процесуальні права та можливості, тобто загалом діють в межах ЦПК України. Проте, виходячи з новел ЦПК України, зокрема, п. 5 ч. 5 ст. 12 ЦПК України, суд, зберігаючи об'єктивність і неупередженість, запобігає зловживанню учасниками судового процесу їхніми правами та вживає заходів для виконання ними їхніх обов'язків. Відповідно до ст. 44, суд може визнати певні процесуальні дії учасника зловживанням наданими йому правами. Суд зобов'язаний запобігти зловживанню процесуальними правами шляхом застосування процесуальних заходів, визначених ЦПК України. Отже, можемо зробити висновок, що кваліфікацію дій учасника справи здійснює саме суд. З іншого боку, хто саме ставитиме перед судом питання щодо зловживання одним з учасників справи своїми процесуальними правами та доводитиме такі дії перед судом, оскільки, виходячи із ч. 2 ст. 13 ЦПК України, збирання доказів не є обов'язком суду. Д.Д. Луспенник зауважує, що процес зловживань є нічим іншим як правопорушення, а отже, протидія зловживанням процесуальними правами є завданням публічного характеру, тобто завданням суду, хоча і учасники процесу можуть ініціювати питання про відповідальність осіб, які зловживають своїми правами [4, с. 154].

Не можна не погодитися з позицією Д.Д. Луспенника, однак переконані, що саме учасники процесу повинні звертати увагу суду на зловживання процесуальними правами і наводити суду факти таких зловживань. А вже питання кваліфікації та застосування санкцій повинно бути віднесено до виключної компетенції суду.

Щодо другого виду зловживань, а саме внаслідок юридичної необізнаності, то варто звернути увагу на позицію І.О. Журби, яка зазначає, що юридично необізнані особи не здатні зловживати правом, оскільки їхні правочини можуть відрізнятися некомпетентністю, що має враховуватися для розуміння сутності такого явища, як зловживання правом. Тому в разі звернення юридично необізнаної особи до неналежного суду або з необґрунтованим позовом необхідно констатувати помилку, а не зловживання правом [6, с. 103].

У зв'язку із запровадженням в Україні «адвокатської монополії» ризик зловживання учасниками справи своїми процесуальними правами через юридичну необізнаність знижується, оскільки українське законодавство наближується до моделі, де основну роль у процесі відіграватимуть адвокати, які на високому рівні повинні володіти юридичними знаннями. Також може скластися ситуація, коли висока обізнаність у праві дозволить адвокатам спритно використовувати юридичні механізми для затягування процесу чи введення суду в оману шляхом приховування доказів, несвоєчасного їх подання тощо. Однак чинним ЦПК України передбачено

відповідальність і для адвокатів за зловживання процесуальними правами. Так, у ч. 2 ст. 263 ЦПК України встановлено, що суд може постановити окрему ухвалу в разі зловживання процесуальними правами, порушення процесуальних обов'язків, неналежного виконання професійних обов'язків (зокрема, якщо підписана адвокатом позовна заява містить суттєві недоліки) або іншого порушення законодавства адвокатом. Окрема ухвала щодо адвоката надсилається органу, до повноважень якого належить притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності. Таким органом сьогодні, відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», є кваліфікаційно-дисциплінарні комісії адвокатури. Дисциплінарне провадження щодо адвоката здійснюється відповідною комісією за адресою робочого місця адвоката, зазначеного в Єдиному реєстрі адвокатів України [2].

У результаті аналізу ч. 2 ст. 44 чинного ЦПК України можна визначити такі дії, які можуть бути визнані судом зловживанням процесуальними правами:

- 1) подання скарги на судові рішення, яке не підлягає оскарженню, не є чинним або дія якого закінчилася (вичерпана);
- 2) подання клопотання (заяви) для вирішення питання, яке вже вирішено судом, за відсутності інших підстав або нових обставин;
- 3) заявлення завідомо безпідставного відводу або вчинення інших аналогічних дій, що спрямовані на безпідставне затягування чи перешкодження розгляду справи чи виконання судового рішення;
- 4) подання декількох позовів до того самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та на тих самих підставах або подання декількох позовів з аналогічним предметом і підставами;
- 5) вчинення інших дій, метою яких є маніпуляція автоматизованим розподілом справ між суддями;
- 6) подання завідомо безпідставного позову, позову за відсутності предмета спору або в спорі, який має очевидно штучний характер;
- 7) необґрунтоване або штучне об'єднання позовних вимог із метою зміни підсудності справи;
- 8) завідомо безпідставне залучення особи як відповідача (співвідповідача) з метою зміни підсудності справи;
- 9) укладення мирової угоди, спрямованої на шкоду правам третіх осіб;
- 10) умисне неповідомлення про осіб, які мають бути залучені до участі в справі.

Виходячи із положень п. 1 ч. 2 ст. 44 ЦПК України, вважаємо, що даний перелік не є вичерпним, оскільки й інші дії учасників процесу можуть бути визнані зловживанням процесуальними правами, якщо вони будуть спрямовані на безпідставне затягування чи перешкодження розгляду справи чи виконання судового рішення.

Окрім законодавчого закріплення переліку дій, які можуть бути визнані судом зловживанням процесуальними правами, законодавець також закріпив у ЦПК України санкції за такі дії.

Так, у ст. 148 ЦПК України зазначено, що суд може постановити ухвалу про стягнення в дохід державного бюджету з відповідної особи штрафу в сумі від 0,3 до трьох розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб (сьогодні це від 510 грн. до 5 100 грн.) за зловживання процесуальними правами, вчинення дій або допущення бездіяльності з метою перешкодження судочинства. У разі повторного або неодноразового зловживання процесуальними правами з урахуванням конкретних обставин справи суд може вже стягнути штраф у сумі від одного до десяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб (на 1 січня 2018 р. такий штраф може становити від 1 700 до 17 000 грн). Навіть більше, суд має право стягнути штраф як з учасника справи, так і з його представника. Ухвала про стягнення штрафу може бути оскаржена апеляційним порядком, але таке оскарження не перешкоджає розгляду справи. Окрім того, така ухвала може бути скасована самим судом, який її постановив, якщо особа, щодо якої її постановлено, виправила допущене порушення та (або) надала докази поважності причин невиконання відповідних вимог суду чи своїх процесуальних обов'язків.

Ухвала про стягнення штрафу є виконавчим документом і стягувачем у такому разі буде Державна судова адміністрація.

Процесуальна поведінка учасників справи і добросовісність реалізації ними своїх процесуальних прав також може вплинути на розподіл судових витрат між сторонами, оскільки, відповідно до п. 3 ч. 3 ст. 141 ЦПК України, під час вирішення питання про розподіл судових витрат суд враховує поведінку сторони під час розгляду справи, зокрема таку, що призвела до

зяття розгляду справи шляхом подання стороною явно необґрунтованих заяв і клопотань, безпідставне твердження або заперечення стороною певних обставин, які мають значення для справи, безпідставне завищення позивачем позовних вимог. Якщо судом буде встановлено зловживання стороною чи її представником процесуальними правами або якщо спір виник внаслідок неправильних дій сторони, суд має право покласти на таку сторону судові витрати цілком або частково незалежно від результатів вирішення спору.

Ще одним способом попередження зловживання позивачем своїми процесуальними правами, який передбачений у ЦПК України після внесення змін Законом України від 3 жовтня 2017 р., є положення п. 10 ч. 3 ст. 175 ЦПК України. Даним положенням передбачено, що під час подання позовної заяви до суду позивач зобов'язаний у такій заяві підтвердити, що ним не подано іншого позову (позовів) до цього ж відповідача (відповідачів) із тим самим предметом та на тих самих підставах. Вважаємо, якщо в майбутньому буде встановлено, що всупереч підтвердженню про відсутність звернень позивача з тотожними позовами до відповідача, він все-таки скоїв зазначені дії, це може бути безумовною підставою для застосування до позивача санкцій за зловживання процесуальними правами, передбаченими ЦПК України.

Висновки. У результаті аналізу однієї з новел ЦПК України, а саме принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами, можна зазначити, що нормативне закріплення дій, які можуть кваліфікуватися судом як зловживання, а також відповідальності за такі дії є безумовно позитивним кроком на шляху до унеможливлення недобросовісної поведінки учасників процесу.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
2. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 р., зі змінами та доповненнями. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5076-17/page3>.
3. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства та інших нормативно-правових актів: Закон України від 3 жовтня 2017 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2147-19/page>.
4. Луспенник Д.Д. Зловживання процесуальними правами: законодавча регламентація, способи виявлення та шляхи протидії. Часопис цивільного і кримінального судочинства. 2015. № 6. С. 150–171.
5. Юдин А.В. Злоупотребление процессуальными правами в гражданском судопроизводстве: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.15 «Гражданский процесс; арбитражный процесс». СПб., 2009. 47 с.
6. Журба І.О. Зловживання процесуальними правами у цивільному процесі. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2013. Вип. 4. С. 102–106.
7. Чечина Н.А. Гражданские процессуальные отношения. Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1962. С. 32.
8. Юдин А.В. Категория «добросовестность» в гражданском процессуальном праве. Університетські наукові записки. 2007. № 1 (21). С. 104–113.
9. Бичкова С.С., Чурпіта Г.В. Зловживання цивільними процесуальними правами. Криміналістичний вісник. 2015. № 2 (24). С. 12–18.